

СТАН І ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ З ПЛАГІАТОМ В УКРАЇНСЬКІЙ ОСВІТІ

Анотація

У записці проаналізовано ситуацію з дотриманням принципів академічної доброчесності у вітчизняній освіті в частині широкого розповсюдження проявів плагіату та розглянуто основні компоненти міжнародного досвіду впровадження академічної доброчесності. Визначено основні фактори, які сприяють поширенню негативних практик, та запропоновано заходи, спрямовані на їх подолання.

СТАН І ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ З ПЛАГІАТОМ В УКРАЇНСЬКІЙ ОСВІТІ

Ситуація з плагіатом в науково-освітньому середовищі України.

Хоча проблема плагіату в українській науці й освіті виникла не сьогодні, про актуалізацію питання академічної доброчесності найкраще свідчить той факт, що саме це поняття включене у рамковий Закон України «Про освіту» (№ 2145-VIII від 5.09.2017), яким у пункті 1 статті 42 академічна доброчесність визначена як «сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень»¹. До порушень академічної доброчесності у Законі (ст. 42, п. 4), окрім ряду інших, віднесено:

- академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства;
- самоплагіат – оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів.

Нагальна потреба у боротьбі з плагіатом стає зрозумілою з огляду на масштаби явища. Академік М. Згуровський іще у 2006 році попереджав, що Україні загрожує формування індустрії дипломованої псевдоосвіти з набором несприятливих сценаріїв розвитку². На сьогодні, за оцінками експертів, зі 120 тисяч власників наукових ступенів від 15 до 40 тисяч отримали їх

¹ Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/print>

² Дипломована псевдоосвіта, або суперечності перехідного періоду у сфері вищої освіти України [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня, № 6, 2006. – Режим доступу: https://dt.ua/EDUCATION/diplomovana_psevdoosvita_abo_superechnosti_perehidnogo_periodu_u_sferi_vischoyi_osviti_ukrayini.html

неправомірно, і від 300 до 500 мільйонів гривень доплат щорічно сплачується недоброчесним освітянам і науковцям. Залежно від галузі знань плагіат містять від 5 % до 80 % дисертаційних робіт. З урахуванням доплат за вчені звання, отримані на основі цих наукових ступенів, **Україна**, за самими скромними підрахунками, **доплачує плагіаторам близько 1млрд. грн. щороку**. У разі врахування тарифних окладів на посадах, які плагіатори не мали би права посісти, якби не захистили у вигляді дисертацій вкрадені тексти чи ідеї, **ця сума збільшується в рази і може сягати від 3-х до 4-х мільярдів гривень на рік**³. Проте шкода від такої експансії плагіату в українській науці і освіті вимірюється не лише економічними збитками. Ще більші ризики стосуються гуманітарної безпеки країни: зниження якості освіти, імітація наукової діяльності, розмивання етичних засад.

Останніми роками проблема боротьби з академічною недоброчесністю неодноразово опинялася в центрі суспільної уваги, однак цій боротьбі завжди бракувало системності і її результати, як правило, обмежувались викриттям чергового плагіатора із середовища високопосадовців, політичної чи наукової еліти. Короткочасний суспільний резонанс не супроводжувався спробами впорядкування відповідного правового поля і не призводив до організаційних, а подекуди, навіть репутаційних наслідків для плагіаторів.

Важливо зазначити, що науковий плагіат природним чином виростає з практики списування та плагіату в освіті (на всіх її рівнях). У березні 2017 року Організація економічного співробітництва та розвитку оприлюднила «Огляди доброчесності в освіті: Україна 2017»⁴, один із яких присвячений питанням порушення академічної доброчесності – списуванню та плагіату в українській вищій освіті (Academic dishonesty – cheating and plagiarism in Ukrainian higher education).

³ Пархоменко Т. Ціна плагіату або де взяти гроші на зарплату освітянам [Електронний ресурс] // ЦЕНЗОР.НЕТ. – Режим доступу: <https://reforms.censor.net.ua/m3014968>

⁴ OECD Reviews of Integrity in Education: Ukraine 2017 [Електронний ресурс] // OECD Publishing, Paris. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/edu/oecd-reviews-of-integrity-in-education-ukraine-9789264270664-en.htm>

Автори Огляду вказують, що в Україні найпоширенішим видом порушення академічної доброчесності є саме плагіат (включно з використанням робіт і дисертацій, які продаються на комерційній основі) та списування. Плагіат, як «акт шахрайства, який включає купівлю, викрадення чи позичання чужих ідей та їхнє навмисне чи випадкове видавання за свої»⁵, не лише поширений, а є невід'ємною частиною академічної культури української університетської спільноти. Дані опитувань це підтверджують: плагіат у певній формі практикують 93 % студентів, і в середньому не менше 50 % дисертацій не відповідають мінімальним стандартам академічної якості, містять плагіат⁶. Найбільш поширені варіанти студентського плагіату ілюструє *додаток 1*.

За результатами опитувань, проведених у 2015 році Східноукраїнським Фондом соціальних досліджень спільно з Інститутом соціально-гуманітарних досліджень Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в рамках проекту «Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку», плагіат наукових робіт з Інтернету без належних бібліографічних посилань є найпоширенішою формою списування: його назвали 75 % викладачів і 60 % студентів, а 41% викладачів і 39 % студентів вказали, що студенти виконують завдання, привласнюючи роботи однокурсників чи випускників. Поширеною формою плагіату в Україні є також придбання курсових, дипломних робіт і навіть дисертацій у приватних компаній, науково-викладацького складу або інших студентів. Під час фокус-групи, проведеної у червні 2015 року в рамках оцінювання доброчесності,

⁵ N.Yu.Todorova. Fighting Plagiarism: Cultural Patterns and Pedagogical Implications in the EAP/ESP Context [Електронний ресурс] // Academia.edu. Platform for academics to share research papers. – Режим доступу: [https://www.academia.edu/1459171/Fighting Plagiarism Cultural Patterns and Pedagogical Implications in the EAP ESP Context](https://www.academia.edu/1459171/Fighting_Plagiarism_Cultural_Patterns_and_Pedagogical_Implications_in_the_EAP_ESP_Context)

⁶ Academic dishonesty - cheating and plagiarism in Ukrainian higher education освітянам [Електронний ресурс] // OECD Reviews of Integrity in Education: Ukraine 2017. – Режим доступу: http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/education/oecd-reviews-of-integrity-in-education-ukraine-2017/academic-dishonesty-cheating-and-plagiarism-in-ukrainian-higher-education_9789264270664-13-en#page1

частина студентів-магістрів, які брали в ній участь, зізналися, що вже купували роботи. 5 із 25 студентів придбали дипломні роботи⁷.

Показовими є результати опитування щодо сприйняття припустимості плагіату серед українських студентів та викладачів (*додатки 2, 3*).

Наведені дані вказують на досить високий ступінь толерантності до плагіату в освітньому середовищі, який зумовлений комплексом причин. Опитування студентів українських ВНЗ⁸ показало, що, на їхню думку, основними чинниками поширення плагіату в студентському середовищі є:

- необхідність виконання великого обсягу письмових робіт протягом навчального семестру/року;
- повторюваність/неактуальність тем письмових робіт/розрив між темами та сучасними/актуальними/цікавими потребами;
- відсутність практичного застосування (перспективи застосування) результатів робіт;
- відсутність розуміння необхідності та мети написання письмових робіт (не профільні, не цікаві, застарілі предмети);
- узвичайнені дії, що пов'язані з умовами підготовки письмових робіт в середній школі;
- ставлення викладачів до плагіату (нейтральне або відверте потурання);
- низький рівень професіоналізму, мотивації та зацікавленості викладачів;
- відсутність чітких та універсальних норм щодо оцінки оригінальності текстів, а також її вплив на загальну оцінку письмової роботи.

⁷ Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку [Електронний ресурс] // Східноукраїнський Фонд соціальних досліджень. – Режим доступу: http://fond.sociology.kharkov.ua/images/docs/academ_cult/material.pdf

⁸ Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку [Електронний ресурс] // Східноукраїнський Фонд соціальних досліджень. – Режим доступу: http://fond.sociology.kharkov.ua/images/docs/academ_cult/material.pdf

Узагальнюючи, вказані причини можна поділити на такі групи:

1. Незбалансованість навчальних програм і навантажень (переобтяженість програм предметами, необхідність вивчення яких для майбутньої професійної діяльності викликає сумніви).
2. Застарілість змісту і методів навчання, їх невідповідність вимогам часу.
3. Узвичаєність практики плагіату та терпиме до нього ставлення.
4. Відсутність єдиних правил і норм оцінювання оригінальності текстів та прозорих алгоритмів боротьби з плагіатом (профілактики, виявлення, покарання).

Щодо останнього пункту варто зазначити, що лише у вересні 2017 року в Законі України «Про освіту» було дано визначення академічної доброчесності та академічного плагіату, як однієї з форм її порушення (відповідні доповнення були також внесені до Закону України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 1. 07.2014⁹). Проте це лише перші кроки на шляху, який передбачає створення єдиної правової бази і вироблення дієвих механізмів для боротьби з плагіатом. Але вже навіть перші кроки правового врегулювання боротьби з плагіатом містять певні нюанси, що викликають пересторогу і занепокоєння. Так, у статті 19 Закону України «Про вищу освіту», викладеній згідно прикінцевих і перехідних положень Закону України «Про освіту», до переліку осіб, які не можуть бути членами Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти (однією із функцій якого і є боротьба з плагіатом) та Конкурсної комісії, яка проводить відбір членів НАЗЯВО, не включено осіб, які були викриті у плагіаті.

Міжнародна практика впровадження принципів академічної доброчесності, складовою частиною якої є боротьба з проявами плагіату, вже кілька десятиліть тому почала оформлюватись на інституційному рівні. До прикладу, ще у жовтні 1992 року у США був заснований Центр

⁹ Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/print>

академічної доброчесності для боротьби з шахрайством, плагіатом та академічною недоброчесністю у вищій освіті. У 2010 році Центр офіційно набув статусу міжнародного (International Center for Academic Integrity – ICAI)¹⁰. Організація працює на шести континентах більш як у двадцяти країнах. Членство в ICAI поширюється на організації, академічні спільноти, викладачів, адміністраторів, студентів та співробітників установ-учасників. ICAI пропонує оцінювальні послуги, ресурси та консультації своїм членам, а також щорічно проводить міжнародні конференції з питань академічної доброчесності.

У Європі під егідою ЮНЕСКО у 2004 році відбулась міжнародна конференція з питань академічної доброчесності, за результатами якої було прийнято Бухарестську Декларацію з етичних цінностей та принципів вищої освіти в Європейському регіоні. В Декларації наголошено, що цінності та етичні стандарти, які підтримують і розвивають сучасні університети не тільки мають вирішальний вплив на академічний, культурний та політичний розвиток своїх вчених, студентів та персоналу, але також допомагають формувати моральні контури суспільства в цілому. Відтак, університети повинні брати відповідальність та вживати заходів для сприяння досягненню найвищих етичних стандартів. Ключовими цінностями академічної спільноти зазначені чесність, довіра, справедливість, повага, відповідальність та підзвітність. Ці цінності мають вирішальне значення для забезпечення ефективного навчання та якісного дослідження. Забезпечення справедливості в навчанні, оцінка студентів, дослідження, просування персоналу та будь-яка діяльність, пов'язана з присудженням ступенів, повинні базуватися на законних, прозорих, справедливих, передбачуваних, послідовних та об'єктивних критеріях¹¹.

¹⁰ International Center for Academic Integrity [Електронний ресурс] // Official website. – Режим доступу: <http://www.academicintegrity.org/icai/home.php>

¹¹ The Bucharest Declaration on ethical values and principles of higher education in the Europe Region [Електронний ресурс] // Independent Kazakh Agency for Quality Assurance in Education. – Режим доступу: <http://iqaa.kz/en/bologna-process/the-main-documents-of-the-bologna-process>

Існують також успішні моделі підтримки академічної доброчесності на рівні окремих навчальних закладів. Так австралійський Кертінський Університет (Curtin University) зобов'язує усіх нових студентів на початку навчання виконати програму курсу академічної доброчесності (Academic Integrity Program). Мета програми – допомогти студентам ознайомитись із концепцією академічної доброчесності, цінностями Університету та його очікуваннями від них як членів університетської академічної спільноти. Програма дає студентам інструменти для успішного подолання складних ситуацій, які можуть загрожувати їхній академічній доброчесності. Теми включають етику, цінності Університету, культуру посилань, плагіат, шахрайство, помилкові вчинки та можливі наслідки¹². На сайті Університету існує окрема сторінка, присвячена академічній доброчесності та університетській політиці із запобігання плагіату, де розміщені Керівництво із запобігання плагіату для студентів, Правила коректного цитування, оформлення посилань, складання списку використаних джерел тощо¹³.

ВИСНОВКИ

Основними факторами, які спричинюють порушення академічної доброчесності в частині поширення практики плагіату в науково-освітньому середовищі є: несформованість правового поля у цій сфері; слабка вкоріненість відповідних етичних норм, і навпаки – «багаті» традиції негативних практик; нерівномірні/недостатні технічні можливості різних навчальних закладів для виявлення плагіату; безкарність проявів академічної недоброчесності; незбалансованість навчальних програм і навантажень; застарілість змісту і методів навчання, їх невідповідність вимогам часу, звідки слабка вмотивованість до навчання. На подолання цих негативних

¹² Academic Integrity Program [Електронний ресурс] // Curtin University. – Режим доступу: <http://academicintegrity.curtin.edu.au/students/AIP.cfm>

¹³ Academic Integrity [Електронний ресурс] // Curtin University. – Режим доступу: <http://academicintegrity.curtin.edu.au/>

факторів повинен бути спрямований комплекс заходів з утвердження у вітчизняній науково-освітній системі принципів академічної доброчесності. Важливим кроком у боротьбі з плагіатом в науці й освіті повинне стати поширення на магістерські роботи практики передзахисного оприлюднення. Оскільки стаття 5 Закону України «Про вищу освіту» визначає, що «освітньо-наукова програма магістра обов'язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 відсотків», доцільно запровадити норму щодо обов'язкового оприлюднення магістерських робіт, виконаних за освітньо-науковою програмою, на сайтах навчальних закладів та наукових установ, де виконувались роботи, за аналогією з Наказом Міністерства освіти і науки України «*Про оприлюднення дисертацій та відгуків офіційних опонентів*» № 758 від 12 липня 2015 року.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

- *Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти* розробити загальний алгоритм виявлення плагіату та накладення на порушників відповідних санкцій. Етапи і принципи цього процесу повинні стати обов'язковими для всіх акредитованих вищих навчальних закладів. Необхідно також чітко визначити наслідки за порушення принципів академічної доброчесності як для навчальних закладів, так і для окремих осіб. При цьому потрібно передбачити запобіжники від використання процедур боротьби з плагіатом для досягнення будь-яких сторонніх цілей (вплив на розподіл посад, зведення рахунків тощо).

- *Міністерству освіти і науки України* з метою ознайомлення науково-освітньої громадськості з доробками здобувачів освітнього ступеня магістра за освітньо-науковими програмами видати Наказ «*Про оприлюднення магістерських робіт*», яким запровадити та врегулювати практику передзахисної публікації магістерських робіт на сайтах освітніх і наукових установ, в яких виконувались роботи;

• *Міністерству освіти і науки України, Інституту модернізації змісту освіти:*

- 1) при розробці методичних рекомендацій для навчальних закладів включити до них виявлення потенційного плагіату та інших форм списування як складову оцінювання навчальних досягнень;
- 2) розробити та запровадити для перших курсів ВНЗ навчальний курс «академічна доброчесність», покликаний підвищити обізнаність студентів у цій сфері та формувати у них нетерпимість до проявів академічної недоброчесності.

М. Карпенко

Відділ гуманітарної безпеки
Національний інститут стратегічних досліджень
грудень 2017 р.

Практика використання плагіату в студентському навчанні

Джерело: Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку [Електронний ресурс] // Східноукраїнський Фонд соціальних досліджень. – Режим доступу: http://fond.sociology.kharkov.ua/images/docs/academ_cult/material.pdf

Ставлення студентів до використання плагіату

Джерело: Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку [Електронний ресурс] // Східноукраїнський Фонд соціальних досліджень. – Режим доступу: http://fond.sociology.kharkov.ua/images/docs/academ_cult/material.pdf

Ставлення викладачів до використання плагіату

Джерело: Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку [Електронний ресурс] // Східноукраїнський Фонд соціальних досліджень. – Режим доступу: http://fond.sociology.kharkov.ua/images/docs/academ_cult/material.pdf